

KONTRA MIKLÓS

Megjegyzések nyelvi identitásunk intézményes rombolásáról

A magyar anyanyelvű emberek – James Milroy (1999, 18) kifejezésével szólva – „a standard nyelv kultúrájában” élnek, vagyis a magyar társadalmakban a standard nyelvváltozat felsőbbrendűségét különböző csatornákon hirdetik (ebbe beleértve az írás-olvasás tanítását is), ennek a felsőbbrendű változatnak a fontosságát az emberek tudatába plántálják, és e tudást fenntartják, igaz, ez a nyelvi tudás nem mindig pontos.

A magyar nyelvészek között vannak, akik az előíró szemlélet hívei, őket általában nyelvművelőknek nevezik, s vannak, akik az előírást (preskripciót) elvetik. Ez utóbbiak a leírás fontosságát vallják, s az előírást általában haszontalannak, néha kimondottan károsnak tartják. Az előíró nyelvészek nem *feltárják*, hogy a magyarok miként beszélnek, hanem *megszabni kívánják*, hogy miként beszéljenek. A nem-nyelvészek (az amerikai Dennis Preston őket „normális embereknek” nevezi, abban az értelemben, hogy nyelvi magatartásukat nem befolyásolja az, hogy egyetemi diplomát szereztek nyelvészetből) azonban szinte kivétel nélkül az előíró szemléletet tartják fontosnak, a legtöbben (iskolázottságuktól, vagyoni helyzetüktől stb. függetlenül) úgy vélik, hogy vannak helyes és helytelen nyelvi formák, melyeket a nyelvészek (értsd: nyelvművelők) állapítanak meg, s melyeket az iskolában tanítanak meg az embereknek. Sokan (nem csak a laikusok, hanem a nyelvművelők, szépírók és pedagógusok is) a „helyes” nyelvhasználatot (az ideális nyelvváltozat használatát) erkölcsi kérdésnek is tekintik.

A magyar nyelvművelésnek nagy hagyományai vannak, a magyar nyelvművelőket az emberek általában nagy becsben tartják. Az utóbbi bő két évtizedben azonban egyre több nyelvész megkérdőjelezte a magyar nyelvművelés társadalmilag hasznos voltát, ld. pl. Kontra és Saly, szerk., 1998, Sándor 2001a, 2001b, Lanstyák 2003–2004, Cseresyési 2004, Kálmán 2005 és Szigetvári 2006.

A standard nyelvi ideológia átította a magyar anyanyelvű embereket, és nagyon erősen tartja magát.¹ Az ilyen ideológiai nevelés sikerét az is jól mutatja, ahogyan 100 szegedi magyar szakos tanárképző főiskolai hallgató válaszolt arra a kérdésre, hogy „szükség van-e Magyarországon nyelvművelésre” (Sándor 2001c, 47–48). 95-en „igen”-nel válaszoltak, 2-en „nem”-mel és 3-an nem tudtak válaszolni a kérdésre. A válaszok négy csoportra oszlottak: (a) az emberek hibáznak és a nyelvművelők szabályozzák a magyar nyelvet, (b) a magyar nyelv a nemzeti identitás nagyon fontos része, tisztaságát meg kell őrizni, (c) a nyelvművelés azáltal, hogy megmutatja a közös és mindenki számára helyes nyelvváltozatot, segíti az embereket abban, hogy pontosan fejezzék ki magukat, és (d) a nyelvművelésre szükség van, mert fontos. Ez a negyedik megokolás, amiben a logikus érvelésnek nyoma sincs, volt a második leggyakrabban előforduló indoklás.

Egy 1988-as vizsgálatunk szerint (Kontra, szerk., 2003) a rendszerváltáskor a magyarországi felnőtt lakosság 33%-a gyakran nézte a televízió nyelvművelő műsorait és 41%-uk ritkán nézte, a rádió ilyen műsorait 27% gyakran hallgatta, 45% pedig ritkán. Ugyanez a vizsgálat kiderítette, hogy a lakosság közel fele az életben való boldogulás szempontjából nagyon fontosnak tartja, hogy valaki mindig jól és nyelvtanilag helyesen tudja-e kifejezni magát, de ugyanők a nyelvművelők és az iskolai tanítók/tanárok által helytelennek minősített nyelvi alakokat nyelvtanilag helyesnek ítélik. Ez azt mutatja, hogy a magyarországi lakosság körében igen nagyfokú a nyelvi bizonytalanság.

Ez a nagyfokú nyelvi bizonytalanság jelentős részben az iskolai (anyanyelvi) nevelés következménye. Papp István már 1935-ben pontosan leírta azt a súlyos lelki kárt, amit tanítóink s tanáraink okoznak diákjaiknak (ld. Kontra 2003), s a helyzet azóta sem javult: a standard magyar nyelvi kultúra ma is virul.

A standard nyelvi ideológia a magyar közösségekben hegemon ideológia, a szónak Wiley (1996, 113) által definiált értelmében:

Nyelvi hegemoniával akkor van dolgunk, amikor a domináns csoportok konszenzust hoznak létre azáltal, hogy meggyőzik a többi embert, hogy fogadják el az ő nyelvi normáikat és nyelvhasználatukat standardnak, mintaszerűnek. A hegemonia akkor jön létre, amikor a domináns csoport meg tudja győzni azokat, akik képtelenek a standardot használni, hogy

¹ A magyar nyelvi ideológiákról újabban Tolcsvai (2009) írt hasznos tanulmányt.

nyelvhasználati kudarcuk saját nyelvük elégtelenségének a következménye (ld. J. Collins 1991). Az iskolák a fő eszközei azon konszenzus kialakításának, mely szerint a standardizált nyelvek állítólag felsőbbrendűek. (saját fordításom, K. M.)

A standard nyelvi ideológia erejét, vagyis a „helyes” magyar nyelvhasználathoz fűződő vakhitet és annak terjesztését sok példával lehet illusztrálni. Találomra néhány:

(1) Ady ö-zése című cikkében Péter László (2009) arról tudósít, hogy lapszerkesztők és folyóirat-szerkesztők önkényesen megváltoztatták Ady kéziratában az ö-ző változatokat, vagyis ha a költő kéziratában *fölkutat* volt, az *felkutat*-ra javítva jelent meg nyomtatásban. Péter szerint az Ady életében történt javítgatások mögött az a téves hiedelem munkált, „hogy az ö-ző alak valami parasztos, tájnyelvi, nem illik az irodalmi nyelvbe, a színvonalas folyóiratok, szépirodalmi művek stílusába.”

(2) A Bartók és Kodály szerkesztette *A magyar népzene* tárában előfordulnak suksükölő szövegvariánsok is, például a „Zúg az erdő, zúg a mező, Vajjon ki zúgatja, Talán bizon betyárlegény A lovát itatja” népdal 68 variánsa közül 57-ben *zúgatja, itatja* van, de 11-ben *zúgassa, itassa* (ld. Bartók és Kodály szerk. 1959, 165–450). Vagyis népdalaink hiteles leírásai tartalmazzak suksükölő igealakokat, viszont az általános iskolai ének-zene tankönyvekben egyetlen suksükölő népdal sincs. Föltehetjük, hogy a tankönyvek szerzői vagy szerkesztői kozmetikázták a népdalszövegeket.²

(3) Részlet egy parlamenti beszédből, 1990-ből, idézi Bartha (1991, 79): „Ha már azzal foglalkozunk, hogy a magyar kultúra szószólójaként próbáljuk magunkat ráerőltetni a népre, akkor még valamit el kell mondani. A doktorátus szerzők közül abból derül ki, hogy ki a jogász vagy orvos, hogy ismeri-e a sor-

² Köszönöm Jakóné Vratarics Nórának, hogy a „Zúg az erdő” kezdetű népdal szövegvariánsaira és a népdalszövegek ilyen kozmetikázására felhívta figyelmemet. Ha – tudomásom szerint – filológiailag nem is bizonyította még senki, hogy a tankönyvszerzők és szerkesztők de facto kozmetikázták a népdalok szövegeit, az azért árulkodó, hogy Lőrincze Lajos (1952a, 111) egyebek mellett ezt írta a népdalszövegek és a tájnyelvek kérdéséről: „Kodály Zoltán régóta várt népdalgyűjteménye (amely sok ezer népdalt fog tartalmazni), nyilván ugyancsak teljes zenei hűséggel és hangtani pontossággal kerül kiadásra, de iskoláink, kórusaink bizonyosan mindig a kielemezhető legszebb változatot, a művészileg legtökéletesebbet fogják kapni, mégpedig – azt hiszem – a feltűnő tájnyelvi sajátságoktól mentesen.” Lőrincze cikkére Péter (1952) reflektált, amire Lőrincze válaszolt (Lőrincze 1952b).

számneveket. Elképesztő, hogy jogász képviselők azt mondják: 70 évi 5§ (6) bekezdés. Nem tudják, hogy ez 5. § hatodik bekezdése és 1970. évi törvény. Magyarul nem öt bekezdésről tárgyalunk egyszerre, hanem az ötödikről. Ez értelmetlen is. Ez egy olyan hiba, amit valamikor az egyetemen elkövettek és minden jogász magával hozta a Házba. A szép magyar beszédért sok mindent lehet tenni. Én úgy voltam nevelve, hogy a körutat és a körözöttet rövid ő-vel kell mondanom, a postát pedig rövid o-val. Így neveltek, és erre érzékeny vagyok.”

(4) Nyelvészeink között is előfordul, hogy az egyik kioktatja (kijavítja) a másikat. Például egy magyar nyelvész a *standard* és *sztenderd* alakok kapcsán ezt írta 1993-ban: „a *sztenderd* modernebbül, nyugatibban, tehát tudományosabban hangzik; ezért használják így azok, akik adnak magukra, s nyomukban azok is, akik adnak rájuk.” Egy másik magyar nyelvész, aki az előbbinek kortársa és aki purizmus és nyelvművelés dolgaiban az előbbivel nagyrészt egyetért, öt évvel korábban megjelent egyetemi tankönyvében következetesen a *sztenderd*-et használta... (ld. Kontra szerk. 2003, 33).

(5) Az 1990-es évek közepén leadtam közlésre egy tanulmányt egy élvonalbeli nyelvészeti folyóiratunkba, s amikor megkaptam a korrektúrárt, olvasás közben nem ismertem rá a saját szövegemre. Idegennek hatott néhány mondat. Megnéztem eredeti kéziratomat, s kiderült, hogy a szerkesztő megkérdésem nélkül „kijavította” az én *így kell legyen*-típusú mondataimat *így kell lennie*-típusúakra. Ő annyira biztosan tudta, mi a helyes, hogy ukmukfukk kijavított.³

³ Pedig hát nemcsak osztályvezetője voltam az MTA Nyelvtudományi Intézetének, hanem „jó házból való budai úri gyerek” is: édesapám orvos-pedagógus volt, édesanyám magyarlatin szakos tanár. Azt hittem volna, hogy tudok magyarul. Kiderült, hogy nem. A baj az volt, hogy erdélyi származású, de már Budapesten született édesanyámtól tanultam meg magyarul, aki *kell legyen*-ekkel beszélte anyanyelvét, mint szinte minden erdélyi magyar.*** A *Nyelvművelő kézikönyvtár* (készült a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében) ezt írja: „A *kell* ige és a birtokos személyjeles főnévi igenév alkotta szerkezetnek ez a szabályos alakja: *el kell mennem*. A mondatvegyüléssel *el kell(,) hogy menjek* forma az alacsonyabb szintű köznyelvben él; a terjedőben levő *el kell menjek* eredetileg tájnyelvi, a köznyelvben bizalmas-népies v. bizalmas-pongyola hatású.” (Grétsy és Kemény, szerk., 2005, 288) Az 1990-es évek közepén végzett Kárpát-medencei vizsgálatunk szerint (ld. pl. Kontra 1998; Kontra 2005; Benő és Szilágyi 2005; Kontra, Péntek és Szilágyi 2011: 83) az *A menekültügyi főbiztos meg kell oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat* mondatot az erdélyi adatközlők (N=216) 55%-a, de a magyarországi adatközlőknek (N=107) csupán 7,8%-a ítélte „nagyon jó” mondatnak, ugyanakkor az erdélyieknek 2%-a, de a magyarországiaknak 31,1%-a ítélte „nagyon rossz”-nak.

A *Társadalomkutatás* című szociológiai folyóirattól sem idegen az ilyen nyelvi önkény: a nyelvész Sándor Klára (2002) tanulmányát a szerző megkérdezése, előzetes figyelmeztetése nélkül számos helyen kijavították „helyes”-re, így egyebek mellett a *gyerekek* szót *gyermekek*-re, a *fölkelései* szót *felkelései*-re, a *nyelvművelő-paradicsom*-ból kihúzták a kötőjelet, a *résztevők* főnevet két szóra bontották – *rész* *tevők* –, mintha melléknév lenne, s persze olyan nyelvészeti szakszavakat, mint *sztemderd*, *nemsztemderd* is szorgalmasan átirták – egy olyan tanulmányban, ami a nyelvi normativizmust ostorozta...

(6) A *Nyelvművelő kézisztár* (Grétsy és Kemény szerk. 2005, 403) ma is azt hirdeti, hogy „A népnyelvet használó tömeg csakis akkor emelkedhet a – legalább táji – köznyelv szintjére, ha több lehetőség nyílik már általános iskolában nyelvi igényességet, kultúrát terjeszteni.” Vagyis: amint Sinkovics (2009, 108) helyesen értelmezi ezt a szöveget: ez a kijelentés azt foglalja magában, hogy „a nyelvjárási formák helytelenek, a nyelvjárásban beszélők műveletlenek, iskolázatlanok, nyelvilleg a köznyelvet beszélők alatt állnak.”

A „helytelen” alakok kijavítása „helyes” alakokra sokszor identitásrombolással jár. Papp István (1935, 16–17) háromnegyed évszázaddal korábban erről a következőket írta:

A legelső dolog, ami meglepi a gyermeket az iskolában, az, hogy az a magyar nyelv, melyet otthon tanult az édesanyjától, s melyet szülei, testvérei és játszótársai beszélnek, nem helyes, hanem szégyelnivaló. Minden erejét összeszedi hát, hogy egykettőre elfelejtse szülőfaluja paraszti beszédmódját, mely az első napokban annyi pirulást és lelki gyötrelmet szerzett neki. El is felejtí mihamar, s ha később felnőtt korában a gyermekkori anyanyelv hangja találja megütni fülét, rögtön feltámad lelkében az első iskolai napok szorongó, kellemetlen érzése. Ez az érzés fogja színezni lelkében állandóan szülőfaluja nyelvjárásának képét, s hogy megszabaduljon a kellemetlen emlékektől, igyekezni fog fölé emelkedni gúnyjal és megvetéssel. Meggondolták-e az iskola emberei, mit rombolnak itt a növendék lelkében?

Az 1950-es évek magyar nyelvművelői is rombolták a magyar nyelvjárásokat, s Lőrincze Lajos 1980-ban is arról panaszkodott, hogy pedagógusaink ugyanezt teszik. Sok jel mutat arra, hogy nincs ez másképp ma sem (ld. pl. Kontra 2006; Sándor 2006; Csernicskó és Kontra szerk. 2008; Sinkovics 2009).

Egyik erdélyi ismerősöm, egy huszonéves egyetemista lány, 2001-ben egy Balaton-parti kempingben végezte szakmai gyakorlatát, s erről egyebek mellett elmesélte a következő történetet:

Ez volt az egyik, amikor megjegyezték, hogy nem tudok magyarul, a másik meg amikor a recepcióra kerültem, és kellett egyeztetni a vendégnek a foglaló papírján lévő adatokat a számítógépben megjelent adatokkal, mer ott már a vendégnek, ugyanazok az információk, ami a foglaláson, azok már megjelentek a számítógépben, és akkor kellett egyeztetni. És azt mondtam a, megkérdeztem a kolléganőtől, újoncként, hogy mit kell tenni, és azt mondta, hogy hogy kell taláztatni az adatokat, és aszongya mi az, hogy taláztatni? Kell passzoljon. Mondom: Mi az, hogy passzoljon? Az nem magyar kifejezés. Az, hogy taláztatni, az nem ideillő, sőt, azt mondja: ilyen nincs. Hogy találni, az olyan, hogy én megyek és találok egy tízforintost az úton, de hogy taláztatom az adatokat... Passzolni! Na és annyira magabiztosan mondta, hogy olyan kiségernek éreztem magam mellette [nevet]. Pedig nekem volt igazam! És tudom, hogy nekem volt igazam.

A magyarországi kolléganő tehát kijavította az erdélyi „helytelen” magyar szavát (*taláztatni az adatokat*)⁴ a „helyes” magyar szóra (*passzoltatni*), és ezt olyan felsőbbrendűséggel tette, ami kellemetlen érzéseket keltett az erdélyi lányban.

Amikor a nyelvjárásban beszélő diák *mink*-jét a tanító vagy tanár kijavítja *mi*-re, sokszor meg is szégyeníti növendékét: azt a nyelvet, esetleg egyetlen szót bélyegzi meg, amelyet a gyermek édesanyjától tanult. Az üzenet úgy szól, hogy „rendes, művelt, igazi stb. magyar ember nem *halasszuk*-ot mond, hanem *halasztjuk*-ot. Rendes vajdasági magyar ember nem *patika*-t mond, hanem *tornacipő*-t, nem *privilegió*-t mond, hanem *privilegium*-ot stb. A tanító vagy tanár üzenete tehát úgy szól, hogy a növendék édesanyja nem *rendes magyar ember*. A tanítók és tanárok tehát sokszor anyáznak – esetleg a legjobb szándékkal, de ez nem menti őket.”⁵

⁴ A *Magyar Nyelv Értelmező Szótárában* (1959–1962) a *talál* 7. jelentése ’megegyezik az eredetivel, például: A számítás talál. vagy Az arckép pompásan talál.

⁵ Presinszky (2009, 244) beszámol arról, hogy 63 nyitrai I. éves magyar egyetemi hallgatója között egyetlen sem akadt, „akit még nem javítottak volna ki nyelvhasználatára miatt. Egyik adatközlőm tanulságos válaszában kiemeli a nyelvhasználatra való tudatos odafigye-

Jól emlékszem arra az esetre, amikor egyszer magyartanároknak tartottam előadást arról, hogy a suksükölő ember nem „téveszti össze” a felszólító és a kijelentő módot, csupán úgy ragozza a *t*-végű igéket is (pl. *arat*, *halaszt*), mint ahogy a legműveltebbek is ragozzák az összes többi magyar igét (pl. *vár*, *csinál*). Ha a nyelv művelők nem tekintik nyelvrontásnak, értelemzavaró hibának a *Viola az utcán várja Ágit* és a *Szükséges, hogy Viola az utcán várja Ágit* mondatokat, akkor nincs nyelvi okuk arra sem, hogy kárhoytassák a *Mi most arassuk a búzát* és a *Szükséges, hogy most arassuk a búzát* mondatokat, illetve az őket használókat. Abban sincs semmi csodálatos, hogy egy két és fél éves kislány, aki a környezetében élőkől sosem hallott suksükölő vagy szuksükölő beszédet, ilyeneket mond édesapjának a bátyjáról: *Nézd, a Márki milyen ügyesen hajtsa a hintát!* Szóval, amikor már abban is megegyeztünk, néhány órányi eszmecsere után, hogy a suksükölő ember nem buta, s nem is pisil a sarokba, akkor egy magyartanárnő elmondta, hogy ő ebben a pillanatban értette meg, hogy mi történt valójában, amikor egyszer negyedéves egyetemista korában hazament a falujába, s kijavította az édesapját, mert az suksükölt. Hatalmas pofont kapott az apjától, de hogy miért, azt csak most értette meg igazán.⁶

Azt, hogy a standard nyelvi ideológia s ennek következtében a „helytelen” beszédűek hol tapintatos, de leginkább tapintatlan kijavítgatása (iskolában, munkahelyen, boltokban, kocsmákban s mindenütt) a magyarországi magyaroknak mekkora részét érinti, egy 1988-as országos vizsgálat és egy 2005-ös budapesti vizsgálat adataival mutatom be (részletesen ld. Kontra, szerk., 2003). Ezekben a vizsgálatokban egyebek mellett az adatközlők „nyelvtanilag helyes”-nek vagy „nyelvtanilag helytelen”-nek ítélték a következő 10 mondatot:

Éva nem bízott a férjébe.

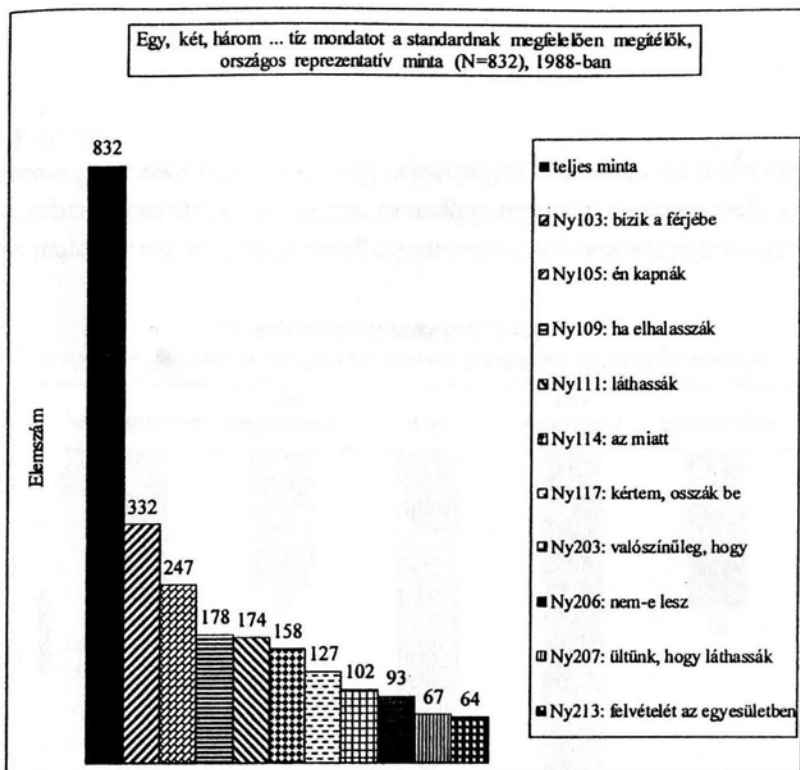
lés indokát: *Magyartanárnőm szerint, ha rossz a beszéd mód, az emberek rossz következtetést vonnak le, pl. hogy műveletlen vagyok.*”

⁶ A modern szociolingvisztika egyik alpművében, a Massachusetts partjaihoz közeli Martha's Vineyard szigetén zajló hangváltozás leírásában Labov (1963, 307) ezt írja: “It is apparent that the immediate meaning of this phonetic feature is ‘Vineyarder.’ When a man says [ræyt] or [hæws], he is unconsciously establishing the fact that he belongs to the island: that he is one of the natives to whom the island really belongs.” A szárazföldről a szigetre nyaralni járók beszédében a *right* szó [rayt]-nak és a *house* [haws]-nak hangzik, a szigetiek viszont ezeket a kettőshangzókat másképp ejtik. A kiejtésnek (miként a suksükölésnek is) identitásjelző szerepe van.

Ha több fizetést kapnák, nem lenne okom szomorkodni.
 Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést.
 Ha időben érkeznek, még ők is láthassák a filmet.
 Az erdők az miatt pusztulnak, mert szennyezett a levegő.
 Azt kértem, hogy osszák be az idejüket.
 Valószínűleg, hogy Szigetváron fognak élni.
 Jó lenne tudni, nem-e lesz vihar.
 Úgy ültünk le, hogy ők is láthassák a színpadot.
 János kérte felvételét az új egyesületben.

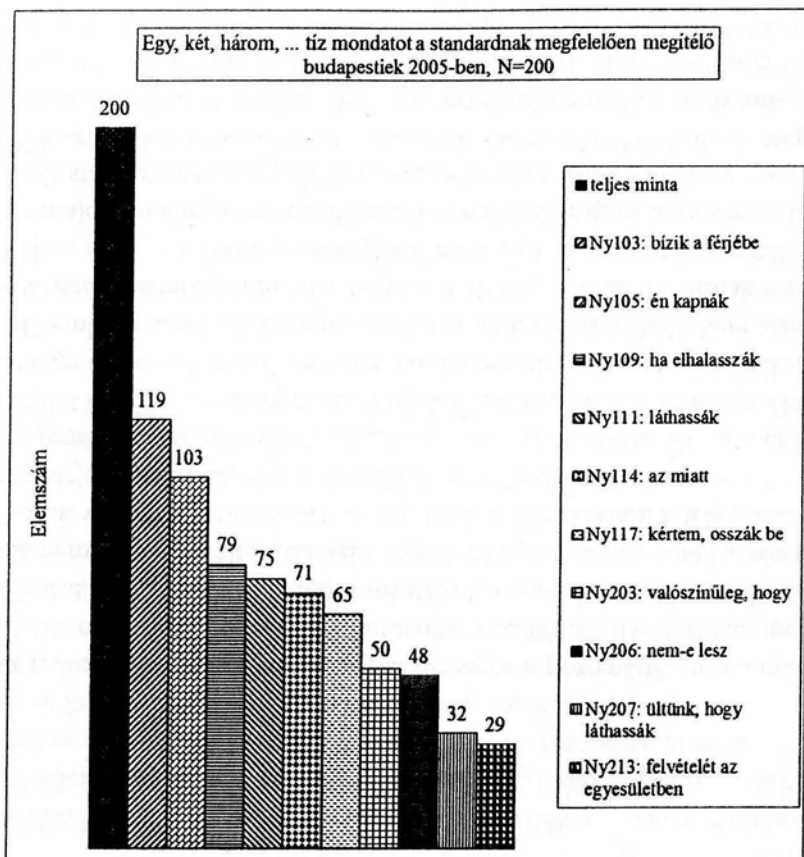
A kodifikált standardnak (a nyelvművelők, tanítók s tanárok elvárásainak) megfelelően azok ítélték, akik két mondatot (*Azt kértem, hogy osszák be az idejüket* és *Úgy ültünk le, hogy ők is láthassák a színpadot*) „nyelvtanilag helyes”-nek ítélték, de az összes többit „nyelvtanilag helytelen”-nek.

Az 1. ábra azt mutatja meg, hogy az országos reprezentatív minta mekkora része ítélte meg a különféle nyelvi változókat a kodifikált standardnak megfelelően. Induljunk ki a 832 fős teljes mintából, s vonjunk le azokat, akik az első változó nemstandard változatát ítélik nyelvtanilag helyesnek, majd azokat, akik a második változónál teszik ezt, és így tovább. Konkrétan: a teljes mintából először zárjuk ki azokat, akik a kodifikált standard szerint helytelen *Éva nem bízott a férjébe* mondatot nyelvtanilag helyesnek ítélték. Ekkor 500 ember kiesik és marad 332. Következő lépésben zárjuk ki azokat, akik a helytelen *Ha több fizetést kapnák, nem lenne okom szomorkodni* mondatot helyesnek ítélték, s már csak 247 ember marad. Ha kizárjuk azokat is, akik a szukszükölő *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést* mondatot helyesnek ítélték, 178-an maradnak versenyben. Ebben a „nyelvi akadályversenyben” mire a 10. mondatot is megítéltettük, a minta majdnem elfogyott: mindössze 64-en ítélték meg az összes mondatot a kodifikált standardnak megfelelően, vagyis a teljes mintának kevesebb, mint 8%-a. Ők azok, akik a nyelvművelők és az iskolai tanítók elvárásainak megfelelően ítélték meg a mondatokat. Bizonyos értelemben tehát a nyelvművelők a minta – s mivel a mintából általánosíthatunk a teljes magyarországi felnőtt populációra, a felnőtt magyarországi lakosság – 92%-át „veszik célba”, mivel csak 8%-ot tesznek ki azok, akik mind a 8 nemstandard mondatot helytelennek, és mindkét standard mondatot helyesnek ítélték.

1. ábra: Egy, két, három ... tíz mondatot a kodifikált standardnak megfelelően megítélők 1988-ban, országos reprezentatív minta, N=832 (Kontra, szerk. 2003, 215)

2005-ben Budapesten megismételtük az 1988-as országos vizsgálatot, és nagyon hasonló eredményeket kaptunk, amint ezt a 2. ábra jól mutatja. A teljes mintának csupán 14,5%-a alkotott tíz standard ítéletet, vagyis 2005-ben a nyelvművelők a budapestieknek bő 85%-át „vették célba”.

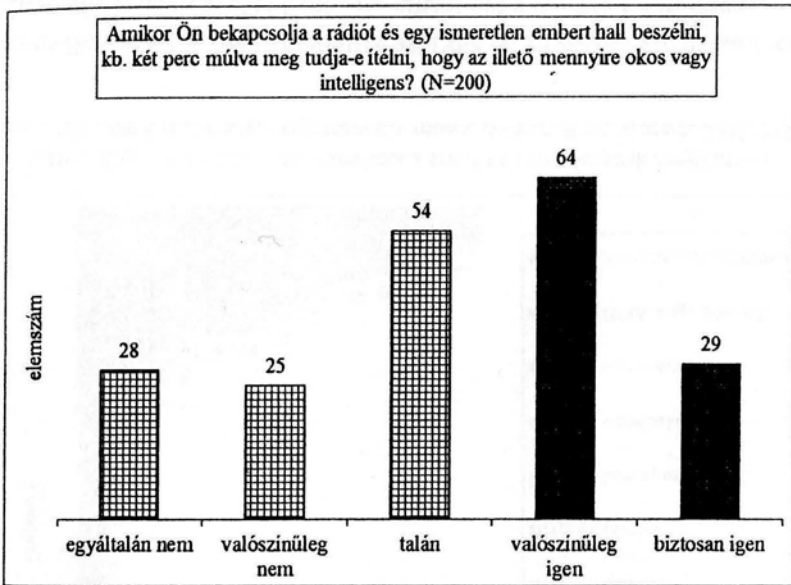

2. ábra: Egy, két, három ... tíz mondatot a kodifikált standardnak megfelelően megítélő budapestiek 2005-ben, N=200.

Amikor nem a nyelvtani helyességi ítéletekből, hanem a szóbeli mondatkiegészítő feladatokból készítettünk ilyen nyelvi akadályversenyt, akkor hét feladat után az országos mintának „csupán” kétharmada esett ki a versenyből, tehát azt mondhatjuk, hogy a nyelvművelők és az iskolai tanítók, tanárok a felnőtt magyarországi lakosság kétharmadának akarják megváltoztatni a beszédét (ld. Kontra, szerk., 2003, 217).

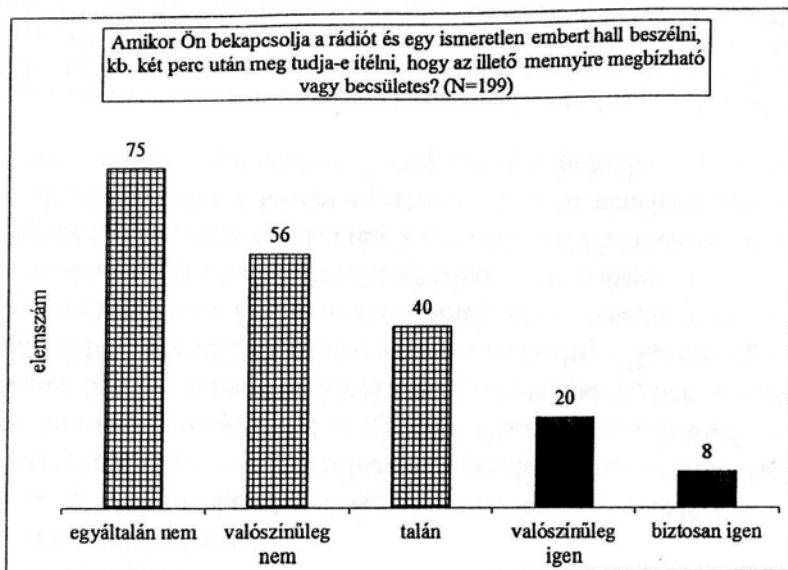
Lássuk most 2005-ös budapesti adatainknak azt a részét, amely megmutatja a „helyes” magyar nyelvhasználattal kapcsolatos előítéletek elterjedtségét!⁷ A 3. ábra azt mutatja meg, hogy a fővárosi lakosság mekkora része véli úgy, hogy egy ismeretlen ember intelligenciáját csupán beszéde alapján meg tudja ítélni. 200-as reprezentatív mintánkból 93-an (= 46,5%) valószínűleg vagy biztosan rabjai ennek az előítéletnek.

3. ábra: Budapestiek vélekedése az emberek beszédének és intelligenciájának kapcsolatáról 2005-ben, N=200

Jobb a helyzet a másik előítéletesség tekintetében. Amikor azt kérdeztük, hogy van-e kapcsolat az emberek beszéde és megbízhatósága, becsületessége között, a válaszolóknak csak 14%-a volt erről valószínűleg vagy biztosan meggyőződve, ld. a 4. ábrát.

⁷ Ezeknek az adatoknak részletes elemzéseit Kontra (2009)-ben olvashatók.

4. ábra: Budapestiek vélekedése az emberek beszédének és becsületességének kapcsolatáról 2005-ben, N=200

A PROBLÉMA

A magyar lingvicizmust (= a nyelvi alapon meghatározott embercsoportok közötti diszkriminációt) azért könnyű fenntartani, mert a társadalmi elit szerint helyes nyelvhasználat egybeesik a nyelvművelők szerint helyessel (vagyis a nyelvművelés a társadalmi elit nyelvhasználatát támogatja), ld. Myhill 2004 és Kontra 2006.⁸ Ezért ránk is érvényes az, amit Lippi-Green (1997, 241) az USA-ról ír: „a nyelvi hierarchizálás oly mértékben beivódott a társadalomba, hogy már nem is látjuk lényegét. Nem is szabadkozunk, amikor megváltoztathatatlan nyelvhasználati jegyek alapján társadalmilag kirekesztünk embereket” (saját fordításom, K. M.).

⁸ Vannak azonban a miénknél szerencsésebb társadalmak is, például az izraeli, az arab, a norvég vagy az izlandi, amelyekben a nyelvművelők szerint helyes nyelvhasználat nem esik egybe a társadalmi elit nyelvhasználatával, következésképp a nyelvművelés nem válhat a nyelvi alapú társadalmi diszkrimináció egyik motorjává (ld. Myhill 2004).

Biztos, hogy megváltoztathatatlan⁹ nyelvi jegyekről van szó? Nem csupán arról, hogy egyesek lusták és igénytelenek, ellentétben másokkal? Itt most nincs hely a korábban már elvégzett tételes bizonyítás megismétlésére (ld. Kontra 2006), ezért csupán megemlítem, hogy (a) az *én tudnék* vagy *én tudnák* esetében, (b) a sukszükölés és suksükölés esetében, valamint (c) a *nem-e igaz* vagy *nem igaz-e* vonatkozásában biztosan igazak a következő állítások:

- ezeknek a változóknak vannak erősen stigmatizált változataik (*én tudnák; mindenki tudhassa* vagy *nem szeretem, ha elhalasszák*; és *nem-e igaz?*),
- ezek a változatok „természetesek”, vagyis megfelelnek a magyar nyelv (nem előíró) szabályainak,
- iskolában vagy később nehéz standard változataikat (*én tudnék; mindenki tudhatja* vagy *nem szeretem, ha elhalasztják*; és *nem igaz-e?*) megtanulni,
- használatuk állandó figyelmet kíván,
- az iskolázottsági mobilitás csak korlátozott mértékben tudja kiiktatni a stigmatizált változatokat.

A nyelvi hierarchizálás (lingvicizmus) akkor a legsikeresebb, ha

- a preskriptív norma követi/erősíti a társadalmi elit nyelvhasználatát, és
- ha a nemstandard beszélőknek a standard változatokat nehéz vagy (szinte) lehetetlen megtanulni az iskolában vagy később.

A nyelvvédők szempontjából a legjövődmezőbb előíró szabályok azok, amelyeket a beszélők mindig megszegnek. Egy lingvicista társadalomban ezek a szabályok a fenntartható lingvicizmust szolgálják. Ha nyelvtani szempontból természetes, hogy sokan suksükölnek (ld. Kassai 1998), és a suksükölésnek identitásjelző funkciója is van, akkor az ilyen beszédet s az így beszélőket az idők végezetéig lehet stigmatizálni.

Mit lehet olyankor tenni, amikor a közoktatás, a mindenkori kormány, az MTA és jószerivel mindenki támogatja a magyarok magyarok általi megnyomorítását?

⁹ A nyelvhasználati jegyek egy része megváltoztathatatlan, miként valakinek az életkora, neme vagy etnikai hovatartozása. Vannak persze megváltoztatható nyelvi tulajdonságok is. A baj „csupán” annyi, hogy a közhiedelem szerint minden „helytelen” nyelvi tulajdonság „helyes”-re cserélhető, ha valaki nem lusta és/vagy igénytelen.

Egy dolog biztosnak látszik: a magyar nyelvészetben szalonképtelenné kell tenni a magyar standard nyelvi ideológiát ma is dívó változatát. Ha ez megtörténik, a tanárképzésünk is megváltozhat, s akkor a magyar iskolák se lesznek a magyar lingvicizmus kialakításának színterei, de lesznek majd a nyelvi előítéletek táplálta társadalmi diszkrimináció csökkentésének intézményei. Angliában ez részben már megtörtént – Hudson & Walmsley (2005, 613) beszámolója rá a bizonyosság: olyan nemzeti alaptantervet léptettek érvénybe, amelyből hiányzik a preskriptivizmus, sőt, ami – legalább is papíron – a kettősnyelvűséget favorizálja: a standard angolnak hozzáadó¹⁰ tanítását szorgalmazza. „A preskripció halott – a nemstandard változatokat és az informális regisztereket tolerálják; a változatosságot elfogadják, de a különféle változatok különféle beszédhelyzetekben helyénvalók, ezért a figyelem a nyelvi változat és a kontextus összeillesztésére irányul” (Hudson & Walmsley 2005, 615; saját fordításom, K. M.). Az angol iskolai gyakorlat persze még nem tart itt, az még a tanügyi dokumentumok mögött kullog. De a dokumentumok már megváltoztak. A preskriptív helyesség már nem iránymutató elv, a lingvicizmus állami, közoktatásbeli támogatása a hivatalos dokumentumokból kikerült, s ez az angol nyelvészeknek is köszönhető.

A preskripció ilyen teljes elutasításának üdvös voltáról azonban nincs mindenki meggyőződve. John Myhill például úgy gondolja, hogy az előíró szemlélet teljes elutasítása hozzájárul (pl. az Egyesült Államokban) az írástudatlanság terjedéséhez. Szerinte (személyes közlés, 2005. szeptember 8.) nem a preskripció szőröstől-bőröstől való elutasítása vezethet eredményre, hanem egy olyan előíró norma kialakítása és elterjesztése, amely nem presztízs-alapú, vagyis amely nem (kizárólag) a társadalmi elit nyelvhasználatán alapul.

A magyar lingvicizmus csökkentése a társadalmi elit kivételével¹¹ minden magyarnak elemi érdeke. A feladat végrehajtása gondos, elmélyült tervezést is igényel, olyat, amilyennel nyelvészeink még nemigen próbálkoztak. Ha kidol-

¹⁰ A magyar anyanyelvi nevelésben a *felcserelő* pedagógia dívik: a diákok „helytelen” nyelvhasználatát „helyes”-re akarják felcserélni, az előbbi kiiktatásával. A *hozzáadó* nyelvpedagógia a diák nyelvhasználatát nem akarja kiiktatni, hanem ahhoz egy másik változat elsajátítását (az iskola által preferált standard változat hozzáadását) is lehetővé teszi (Kontra 2003).

¹¹ Abercrombie (1951/1965, 13–14), aki pontosan mutatott rá a társadalmi osztály szerinti, a rasszon alapuló és a nyelvi alapú diszkrimináció párhuzamaira, így az angol R(ceived) P(ronunciation) használatának vagy az attól eltérő akcentusok használatának társadalmi következményeire is, a következőt írja (saját fordításom, K. M.): „Az akcen-

goznak egy ilyen tervet, s azt meg is lehet majd valósítani, akkor a magyar nyelvészek olyan társadalmi hasznot hajtanak majd, amihez fogható haszonnól nem is álmodtak korábban.

HIVATKOZÁSOK

- Abercrombie, D. 1951/1965. RP and local accent. In *Studies in Phonetics and Linguistics*, szerk. Abercrombie, D., 10–15. Oxford: Oxford University Press.
- Bartha Csilla. 1991. Erdélyi menekültek magyar nyelvi viszontagságai. *Regio*, 1991/1: 77–87.
- Bartók Béla és Kodály Zoltán. 1959. *A magyar népzene tára IV. kötet. Párosítók*. Sajtó alá rendezte Kerényi György, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benő Attila és Szilágyi N. Sándor. 2005. Hungarian in Romania. In *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*, szerk. Fenyvesi, Anna, 133–162. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Collins, J. 1991. Hegemonic practice: Literacy and standard language in public education. In *Rewriting literacy: Culture and the discourse of the other*, szerk. Mitchell, C. & Weiler, K., 229–253. New York: Bergin & Garvey.
- Cseresnyési László. 2004. *Nyelvek és stratégiák: avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Cserniczkó István és Kontra Miklós, szerk. 2008. *Az Üveghegyen innen: Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft és II. Rákóczi Ferenc KMF.
- Grétsy László és Kemény Gábor, szerk. 2005. *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Második, javított és bővített kiadás. Budapest: Tinta Kiadó.
- Hudson, Richard & Walmsley, John. 2005. The English Patient: English grammar and teaching in the twentieth century. *Journal of Linguistics*, 41: 593–622.
- Kálmán László. 2005. A pincai bogár. A hiszékenységek nyelvészborbe bújt vámszedőiről. *Élet és Irodalom*, 2005. május 13. 3–4.

---

tus-korlát olyan mint a borszín-korlát – sok ember szerint, akik a korlát előnyös oldalán vannak, ez teljesen ésszerű korlát.” (idézi Leslie Milroy 1999, 205)

- Kassai Ilona. 1998. Csoda-e, ha suksükölünk? In *Nyelvi változó – nyelvi változás*, szerk. Sándor Klára, 23–25. Szeged: JGYF Kiadó.
- Kontra Miklós. 1998. Sorozatszerkesztői előszó. In Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*, 13–15. Budapest: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Kontra Miklós. 2003. Felcserélő anyanyelvi nevelés vagy hozzáadó? Papp István igaza. *Magyar Nyelvjárások*, XLI: 355–358.
- Kontra Miklós. 2005. Contextualizing the Sociolinguistics of Hungarian Outside Hungary project. In *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*, szerk. Fenyvesi, Anna, 29–45. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Kontra Miklós. 2006. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. In *Elmélkedések nyelvekről, népekről, és a profán medvéről: Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*, szerk. Sipőcz Katalin és Szeverényi Sándor, 83–106. Szeged: SzTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék.
- Kontra Miklós. 2009. Mivel korrelálnak a nyelvi előítéletek Budapesten? In *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*, szerk. Borbély Anna, Vančonek Kremmer Ildikó és Hattyár Helga, 37–51. Budapest: Tinta Kiadó.
- Kontra Miklós, Péntek János, Szilágyi N. Sándor. 2011. A Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat 1996. évi romániai kérdőíve és keresztábrái (II.). *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, LV. évfolyam 1. szám: 67–84.
- Kontra Miklós, szerk., 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós és Saly Noémi, szerk., 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Labov, William. 1963. The social motivation of a sound change. *Word*, 19: 273–309.
- Lanstyák István. 2003–2004. Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztes” idegen szavak, „visszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társai. Válogatás a nyelvművelői csacsкасások gazdag tárházából, I–II. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2003/4: 69–98, 2004/1: 51–76.
- Lippi-Green, Rosina. 1997. *English with an accent: Language, ideology, and discrimination in the United States*. London/New York: Routledge.
- Lőrincze Lajos. 1952a. Népdalszövegeink és a tájnyelv kérdése. *Magyar Nyelvőr*, 76: 107–111.

- Lőrincze Lajos. 1952b. Népdal – tájnyelv – nemzeti kultúra. *Magyar Nyelvőr*, 76: 430–440.
- Milroy, James. 1999. The consequences of standardisation in descriptive linguistics. In *Standard English: The widening debate*, szerk. Bex, Tony & Watts, Richard J., 16–39. London/New York: Routledge.
- Milroy, Leslie. 1999. Standard English and language ideology in Britain and the United States. In *Standard English: The widening debate*, szerk. Bex, Tony & Watts, Richard J., 173–206. London/New York: Routledge.
- Myhill, John. 2004. A parameterized view of the concept of ‘correctness’. *Multilingua*, 23: 389–416.
- Papp István. 1935. *A magyar nyelvtan nevelőereje*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Péter László. 1952. Népdalaink tájnyelvi előadásáról. *Magyar Nyelvőr*, 76: 428–430.
- Péter László. 2009. Ady ö-zése. *Magyar Nemzet*, 2009. november 21., 38.
- Presinszky Károly. 2009. Nyelvi attitűdök vizsgálata nyitrai magyar egyetemisták körében. In *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*, szerk. Borbély Anna, Vančóné Kremmer Ildikó, Hattyár Helga, 241–248. Budapest: Tinta Kiadó.
- Sándor Klára. 2001a. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználata. *Replika*, 45/46: 241–259.
- Sándor Klára. 2001b. Nyelvművelés és ideológia. In *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás: tanulmányok a társasnyelvészet tanításához*, szerk. Sándor Klára, 153–216. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sándor Klára. 2001c. Language cultivation in Hungary: further data. In *Issues on Language Cultivation*, szerk. Sándor Klára, 43–61. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sándor Klára. 2002. Nyelvművelés nálunk és más nemzeteknél – egy nemzetközi kutatás tanulságai. *Társadalomkutatás*, 20 (1–2): 121–149.
- Sándor Klára. 2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In *Magyar nyelv*, főszerk. Kiefer Ferenc, 958–995. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sinkovics Balázs. 2009. A nyelvváltozatok és a nyelvművelés. In *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*, szerk. Borbély Anna, Vančóné Kremmer Ildikó, Hattyár Helga, 101–110. Budapest: Tinta Kiadó.
- Szigetvári Péter. 2006. Új médiák, régi reflexek. *Élet és Irodalom*, 2006. március 24., 15.

- Tolcsvai Nagy Gábor. 2009. Ideologikus nyelvészeti sztereotípiák a magyar nyelvről. In *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*, szerk. Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó, Hattyár Helga, 75–85. Budapest: Tinta Kiadó.
- Wiley, Terence G. 1996. Language planning and policy. In *Sociolinguistics and Language Teaching*, szerk. McKay, Sandra Lee & Hornberger, Nancy H. 103–147. Cambridge: Cambridge University Press.

EMLÉKEZÉS, IDENTITÁS, DISZKURZUS

Szerkesztette

BODOR PÉTER

© Szerkesztő, szerzők, 2015

© L'Harmattan kiadó, 2015

ISBN 978-963-236-961-7

A kiadásért felel Gyenes Ádám.

A kötet megrendelhető, illetve kedvezményrel megvásárolható:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: (+36-1) 267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky u. 20.
Tel.: (+36-1) 445-2775
www.konyveslap.hu

Olvasószerkesztő: Bellus Ibolya
Nyomdai előkészítés: Kállai Zsanett
Nyomdai munkák: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter